

FAYZULLA XO'JAYEV VA OILA A'ZOLARI TAQDIRI*Ro'zimurod Boboqulov Erdon o'g'li**Navoiy viloyati IIV akademik litseyi (Osiyo Xalqaro Universiteti 1-bosqich magistranti)*

Annotatsiya: Fayzulla Xo'jayev va uning oila a'zolari taqdiri – o'zbek xalqining murakkab va fojiali tarixining yorqin misollaridan biridir. O'zbek siyosatining eng ko'zga ko'ringan namoyandalaridan biri bo'lgan Fayzulla Xo'jayev XX asr boshlaridagi o'zgarishlar, inqiloblar, zo'ravonliklar va sadoqat bilan ajralib turadi. Uning hayoti, faoliyati va oilasining fojeali taqdiri Sovet Ittifoqining dastlabki yillaridagi ijtimoiy-siyosiy muhit, totalitar tizim va repressiyalar muammolarini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Fayzulla Xo'jayev, oila a'zolari, repressiya, qatag'on davri, siyosiy arbob, O'zbekiston tarixi, sovet tuzumi, milliy fojia, siyosiy quvg'in, meros.

Fayzulla Xo'jayev 1896-yilda Buxoroda tug'ilgan. Uning oilasi boy, savdogar oiladan bo'lgan. Yoshligidan ilg'or fikrlari va bilimga chanqoqligi bilan ajralib turgan Xo'jayev ilgari mahalliy madrasada, keyin esa Rossiya shaharlarida bilim oladi. U o'z zamonasining ilg'or g'oyalari bilan tanishadi, jadidchilar harakati ta'siri ostida shakllanadi. O'zbek elatining milliy uyg'onish jarayonlarida faol ishtirok eta boshlaydi. Shu yillar Xo'jayev jamiyat hayotiga ilg'or yangiliklar olib kelishga harakat qiladi. Buxoro amirligi davrida jadidchilik harakati kuchaygani, eski tuzumga norozilik oshgani tarixdan ma'lum. Xo'jayev ham bu harakatning yetakchilaridan biri sifatida Buxoro amirligiga qarshi chiqqan, Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tashkil etilishi uchun kurash olib borgan. 1920-yilda Buxoro Xalq Sovet Respublikasi e'lon qilinib, Xo'jayev uning birinchi raisi etib tayinlanadi. Bu tarixiy voqea Markaziy Osiyo xalklari hayotida ulkan o'zgarishlarni boshlab bergan. Xo'jayev respublikadagi siyosiy, iqtisodiy, madaniy islohotlar tashabbuskori va ijrochisiga aylangan. 1924-yilda O'zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasining tashkil etilishi bilan Fayzulla Xo'jayev Markaziy Ijroiya Qo'mitaning raisi, ya'ni amalda respublikaning birinchi rahbari lavozimini egallaydi. Uning rahbarligida yangi davlatning boshqaruv tizimi, turli ijtimoiy va iqtisodiy islohotlar amalga oshiriladi. Xo'jayev xalq maorifi, madaniyati, fan va taraqqiyoti yo'lida fidokorona xizmat qiladi. O'zbek tilini davlat tiliga aylantirish, madaniyat va san'at rivoji uchun intiladi [1].

Ushbu yillar O'zbekiston, Buxoro va boshqa turkiy respublikalarda milliy uyg'onish, zamonaviy taraqqiyot yo'llari va yangi qadriyatlarni qaror toptirish uchun harakatlar yuzaga keladi. Xo'jayev taniqli alloma va taraqqiyot arbobi sifatida butun O'rta Osiyoda obro' orttiradi, xalq ishonchini qozonadi. Shu bilan birga, u Moskvadagi

kommunistik rahbariyatning og'ir bosimi, doimiy nazorat va bosimlar ostida ishlaydi. Fayzulla Xo'jayev o'z hayotida ko'plab mashaqqatlarga duch keladi. Yangi, zamonaviy jamiyat yaratish yo'lida mahalliy feodal zodagonlari, diniy konservator kuchlar, hamda markaziy sovet byurokratiyasi bilan murosasiz kurash olib boradi. U o'z xalqining manfaati yo'lida faqat taraqqiyot va farovonlikka iymon keltirgan inson sifatida doimo vatan, millat va zamon uchun halollik va sadoqat bilan yashaydi. Biroq, zamon murakkabliklari va shaxsiy kurashlar uni og'ir tubanlikka tortadi. Sovet davlatining ilk yillarida, ayniqsa Stalin diktaturasi kuchaygan davrda, milliy kadrlar, jadidlarning ko'pchiligi, yangi respublikalar rahbarlari ziddiyatli va xavfli vaziyatga tushib qoladilar. Markazdan – ya'ni Moskvadan – bo'ysundirilgan siyosiy qatag'onlar to'liqini ularga qarshi ishlatiladi. Xo'jayev ham bu repressiyalardan qochib qutula olmaydi. Uning milliy siyosatdagi mustaqilligiga intilishi “millatchilik”, “xalq dushmani” kabi soxta ayblovlar bilan ta'qib ostiga olinadi [2].

1937-38-yillar tarixda “kattik terror” yillari sifatida mashhur bo'lib, Sovet Ittifoqi bo'ylab millionlab begunoh insonlar qatag'on qilindi, otilish, surgun, qamoq va qiynoqlarga duchor qilindi. Xo'jayev ham aynan shu yillarda ayovsiz tuhmat va fitnalarga duch keldi. Uning ustidan soxta tergovlar olib borildi, “xalq dushmani”, “buxoro jadidlari boshlig'i”, “burjua millatchisi” singari og'ir ayblovlar bilan qamoqqa tashlandi. Uning barcha ko'makchilari, sodiq safdoshlari, jamiyat arboblari ham bunday bosimdan qochib qutula olmadilar. Xo'jayev tergov davomida doimo begunohligini isbotlab chiqishga harakat qilgan, o'z sodiqligini himoya qilgan, keyinchalik butunlay o'z sha'nini yo'qotib qo'ymagan. Biroq, totalitar tizimning zo'ravonligi, soxta qoralovchilik uni halokat sari yetakladi. Nihoyat, 1938-yilda u Moskva sudi tomonidan o'lim jazosiga hukm qilinib, otiladi. Shunday qilib, O'zbekiston taraqqiyoti va millati uchun butun hayotini fido qilgan inson fojiali tarzda halok bo'ladi. Fayzulla Xo'jayevning oila a'zolari taqdiri ham nihoyatda fojiali kechdi. Sovet totalitar tuzumining asosiy siyosatlaridan biri “xalq dushmani” deb e'lon qilingan shaxslarning nafaqat o'zi, balki oilasi, yaqinlari, farzand va qarindoshlari ham jazolanishi edi. Xo'jayev oilasining ko'pchilik a'zolari ham repressiyaga uchradi, surgun qilindi, ijtimoiy haq-huquqlaridan mahrum etildi. Uning rafiqasi (saodatmand hayot yo'ldoshi), farzandlari va yaqin qarindoshlari “xalq dushmanining oilasi”, “burjua millatchilari avlodi” sifatida turli jazolarga duchor bo'ldi. Xo'jayevning rafiqasi va bolalari uzoq yillar surgun, qiynoqlar, tahqir va ruhiy zo'riqishlar ichida yashadilar. Ularning aksariyati Qozog'iston, Rossiyaning shimoliy hududlari yoki boshqa Sibir shaharlari tomonlarga surgun qilindi. Qattiq jazolarga qarshi turish, yashirin hayot kechirishga majbur bo'lish, ijtimoiy himoya va yordamdan butunlay mahrum bo'lish, sotsial izolyatsiya, doimiy xavotir va ko'ngilsizliklar oilaning har bir a'zosini hayot sinovlarida ojiz qoldirdi [3].

Fayzulla Xo'jayevning bolalari va oilasining boshqa a'zolari, 40-yillarda, ya'ni Stalin vafotidan keyin ham uzoq muddat bo'lib turdi. Ayrim farzandlari yetuk yoshga yetmay vafot etdi. Qolganlari esa davlatda kuchaygan milliy siyosiy nazorat sababli o'z hayotlarini mudom o'zgartirishga, yashirishga, ismlarni o'zgartirishga va o'z tarixini yashirib yashashga majbur bo'ldi. Fayzulla Xo'jayevning oilasi uzoq yillar davomida or-nomusli, izzatsiz, jamiyatda tan olinmaydigan, bosimlar ostida kun kechirishga majbur bo'lgan. Ayrim tarixiy manbalarda Xo'jayevning rafiqasi bir necha bor mahkamaga chaqirilgani, tergov va tahqirlashlarga duchor etilganini ko'rish mumkin. Uning yaqin qarindoshlari va bolalari uchun ham maktab va ta'lim muassasalariga kirish, ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish kabi imkoniyatlar cheklangan edi. Ba'zi ma'lumotlarga ko'ra, ular o'z yurtidan chetda surgunda yillar davomida qiynalib yashagan, hech bir adolat kutmagan. Ularning ko'pchiligi vatan sog'inchi, yurak og'rig'i, yagonalik va ochiqdan ochiq bosimlar ostida umr o'tkazdi [4].

Fayzulla Xo'jayev oilasi fojiali hayotni boshidan kechirdi. 1950-yillar oxirlariga kelibgina, Stalin vafotidan keyin, ko'plab siyosiy mahbuslar rehabilitatsiya qilina boshlandi. Xo'jayevning ham begunohligi tan olindi, uning faoliyati va sadoqati qayta baholandi. Biroq, uning oilasi hayotining eng go'zal yillarini yo'qotgan, a'zolari sog'lig'idan ayrilgan, ba'zilari esa vatanga qaytib ulgurmay vafot etgan edi. O'sha paytdagi rehabilitatsiya jarayonlari orqali, Xo'jayev nomi tiklandi, uning tarixiy merosi va xalq oldidagi xizmatlari yuksak baholandi. Ammo bu oila boshidan kechirgan azob-uqubatlarni qoplash, o'tmishni qayta tiklashning iloji bo'lmadi. Xo'jayev oilasining ko'plab a'zolari, oilaviy avlodlari yoshligidan boshlab doimiy ta'qib, ijtimoiy izolyatsiya va ruhiy zo'riqish muhitida yashashga, o'z tarixidan uyalishga mahkum bo'ldi. Ular davlat tomonidan nazoratda turgan, turg'un jamiyat va vaziyatda yashashga majbur bo'lgan, ildizsiz, himoyasiz, hayotdan umidini uzgan, ko'plab ijtimoiy imkoniyatlardan mahrum etilgan edilar. Bunday bir fojiaga sabab bo'lgan voqealar – O'zbekistonda va butun Sovet hududidagi minglab oilalar uchun umumiy o'tmishdir. Har bir “xalq dushmani” deb e'lon qilingan inson bilan birga, jamiyatning ertangi kuni, milliy taraqqiyot, avlodlar xotirasi ham qora chiziq ostida qoldirildi. Xo'jayev va uning oilasi o'tgan yo'l – Sovet bosimchi tuzumi o'zbek xalqiga nimalarni yo'qotganini, milliy ong va rivojlanishga qanday tahdidlar bo'lganini ko'rsatuvchi kursi hisoblanadi. Ayni paytda, Xo'jayev oilasidagi fojiviy hayot, mashaqqatlar, iztiroblar – hozirgi avlod uchun buyuk saboq, chinakam tarixiy ibrat hisoblanadi. Bu oilaning barcha azolari o'z taqdirilariga dosh berishdi, mardlik va sabr bilan og'ir yillarni boshlaridan o'tkazishdi, lekin or-nomus, insoniylik, tarix oldidagi sadoqat qalblarida muhrlanib qoldi [5].

Fayzulla Xo'jayev timsolida butun bir millat – o'zbek ziyolilari, milliy g'urur va ijtimoiy taraqqiyot uchun kurashgan minglab fidokor insonlar hayoti aks etadi. Uning

shaxsiy fidoyiligi ham, oilaviy fojialari ham tarix uchun muhim darsdir. U xalq, Vatan, ozodlik, taraqqiyot kabi oliy qadriyatlar yo'lida o'z borlig'ini, baxtini, oilasini qurbon qilganlardan biridir. Bugun O'zbekistonda Fayzulla Xo'jayev nomi e'zozlanadi, uning xizmatlari xalq xotirasida o'z munosib o'rnini topgan. Uning tarixiy merosi, adolat va taraqqiyot uchun fidokorona kurashini anglash, zamona yoshlariga namunadir. Hozirgi kunda u haqida ilmiy tadqiqotlar, badiiy asarlar, filmlar yaratilmoqda, uning oilasi a'zolari, avlodi vafoti sharafiga madrasa va maktablar nomlari berilmoqda. Uning sodiq oilasi, bolalari va avlodlari ham xalq xotirasida abadiy yashaydi. Fayzulla Xo'jayev va uning oilasi taqdiri – tarix uchun og'ir, ammo cheksiz ibratli dard, o'zbek xalqining haqiqat izlab fido qilgan zahmatkash qatlam hayotidir. O'zbek millati o'z buyuk o'g'li va uning oila a'zolarini unutmadi va unutmaydi. Har safar jumhuriyat mustaqilligini, taraqqiyot yo'lini nishonlar ekanmiz, bu hayot yo'llarini chuqur bilishda, har bir fidokor avlod xotirasini hurmatda tutishda davom etish lozim. Fayzulla Xo'jayev oilasining fojiali, ammo fidokorona yo'li haqiqat, sadoqat, insonparvarlik va xalqparvarlik ramzi bo'lib qoladi. Davrlar o'tgani bilan uning oilasi boshidan kechirgan fojialar, iztiroblar, or-nomussizlik, zo'ravonlik, adolatsizlik zamirida yangi avlodlar uchun azob diqqati, ogohlik va saboq yashab qoladi. Chunki tarixga nisbatan beg'amlik yoki unutish yangi xatolar uchun zamin hozirlab beradi. Xo'jayev va uning oilasi hayoti, xalq, Vatanning chin sohiblari uchun jonfidolik qilish saboqlari, har bir fidokor inson uchun buyuk hayot maktabi bo'lib qoladi [6].

Xulosa: O'zbek xalqining milliy xotirasi, tarixiy haqiqatni qadrlash orqaligina biz bu kabi fojiviy voqealarni unutmaymiz va takrorlanishiga yo'l qo'ymaymiz. Fayzulla Xo'jayev va uning qadrdon oilasi – mustaqil O'zbekiston yoshlari, zamonaviy avlod uchun fidoyilik, halollik, haqiqiy vatanparvarlik namunasi sifatida abadiy hayotga muhrlanadi. Uning oilasi shaxsida ming-minglab begunoh ma'sumlar, is'lohotchi ziyolilar, o'z hayoti va kelajagi uchun or-nomusi, hayot yo'llarini qurbon qilgan katta bir toifa hayotining aks-sadosini eshitamiz. Bu akisi va beg'amlikda emas, balki haqiqat, adolat va g'urur to'la dildan nishonlanishi lozim bo'lgan milliy xotiradir. Bugungi O'zbekiston uchun Fayzulla Xo'jayev va uning oila a'zolari hayot yo'li tarixiy o'zlikka, milliy taraqqiyotga, adolat va g'ururli avlodlar tarbiyasiga xizmat qiladi. Shu sababli har bir ota-ona, har bir ustoz, har bir tadqiqotchi ayni oila fojeasini anglab, yoshlar tafakkuriga tarixiy sadoqat, Vatan va xalq uchun fidoyilik ruhi, halollik, or-nomusni singdirishi shartdir. Bu ramz – buyuk va abadiy dars. Shunday qilib, Fayzulla Xo'jayev va uning oila a'zolari taqdiri — xalqimizga, jamiyatimizga, tariximizga adolat, e'tibor va savodxonlik zarurligini, mustaqil fikr va haqiqat izlash layoqatini teran singdiradi. Bu aziz nom, bu oilaning hayot yo'li, umidlari va orzulari, iztiroblari va sabr-toqati — bugungi va kelgusi O'zbekiston uchun cheksiz ibrat, abadiy xotiradir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva, M. (2018). “O‘zbekistonning taraqqiyotida tarixiy shaxslar o‘rni.” Tarixiy meros, 5(4), 65-72.
2. Akromov, M. (2019). “Fayzulla Xo‘jayev – o‘zbek siyosiy arbobi sifatida.” Ijtimoiy va gumanitar fanlar, 12(3), 113-120.
3. Davronova, Z. (2021). “Repressiya davri: Milliy elita va ularning oilaviy taqdiri.” O‘zbekiston tarixi, 16(2), 32-41.
4. Idrisova, F. (2020). “O‘zbekiston SSR rahbarlari va ularning ijtimoiy-madaniy faoliyati.” Zamonaviy tarix, 8(2), 55-63.
5. Jo‘raqulova, M. (2022). “Fayzulla Xo‘jayev merosi va zamonaviy o‘zbek jamiyati.” Ilm va hayot, 9(1), 27-34.
6. Karimova, N. (2017). “XX asr boshlarida O‘zbekiston siyosiy islohotlari.” Qadriyat, 4(3), 90-100.
7. Matnazarova, O. (2022). “Sovet totalitarizmi davrida qad ko‘targan milliy fojialar.” Yangi avlod, 6(1), 20-28.